

УДК 2.26.30

Л.Г. Конотоп

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА В ПРОСТОРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних проблем сучасної релігієзнавчої науки. Розглядаються такі проблеми, як становлення релігієзнавства, співвідношення предмета і об'єкта та ін. Зроблено висновок, що релігієзнавство є комплексною наукою, воно містить у собі історичне, антропологічне, соціологічне, етнографічне, психологічне та ін. знання про релігію.

Ключові слова: філософія методологія, теорія, релігія, релігієзнавство, предмет, об'єкт, сутність, феномен, епіфеномен, пізнання, наука.

Актуальність теми

Сьогодні все більше й більше очевидним постає те, що світ опинився перед зміною смислової парадигми буття людей, тобто заміни зовнішньої, суто матеріальної, парадигми на парадигму внутрішню, духовну. Можна побачити на власному досвіді, і до чого може призвести культ грошей, культ накопичення. В сучасному соціокультурному просторі тільки сила духовності здатна призупинити деградацію людства. Саме з цієї причини в останні десятиліття й розгортаються смисли світу від секуляризації до повноцінного внутрішнього життя. Релігієзнавство в сучасному світі має безпосередній стосунок до цього процесу, тому що предметом його дослідження є релігія, як у теоретичному, так і в практичному планах релігієзнавство здійснює зв'язок між релігійним і світським життям людей, між наукою й релігією, теологією й релігією. Усвідомлення все більшого й більшого значення релігієзнавства в духовному житті сучасного суспільства особливо важливим є для України, в якій процес релігійного відродження відбувається набагато активніше, ніж в інших країнах християнського світу. Велич завдань духовного відродження породжує підвищену відповідальність релігієзнавства перед соціумом, який потребує стабільності, національної єдності, міжконфесійної згоди. На жаль, і дотепер існує багато непрояснених теоретичних і практичних проблем: залишаються нерозкритими принципові питання теоретичних і методологічних засад релігієзнавства; у релігієзнавців не існує єдності у визначенні предмету релігієзнавства, а також його наукового статусу і системи гуманітарного знання та ін. У цьому плані й відбувається те, що релігієзнавство втрачає свій авторитет як у рішенні практичних, так і теоретичних питань.

Ступінь розробленості проблеми

Проблема обґрунтування методології релігієзнавчих досліджень вимагає осмислення значного обсягу як зарубіжних та і вітчизняних джерел, що присвячені загальнотеоретичним і методологічним питанням релігії й релігієзнавства, а також специфічним проявам релігійного феномену. Аналіз наукової літератури, яка присвячена релігії, тих різноманітних галузей гуманітарного знання, що створені вченими за всю історію релігієзнавства, дозволяє окреслити коло проблем, що залишаються актуальними й у першій чверті XXI століття. На нашу думку, головною з них є проблема цілісного, системного дослідження релігії та розробка методології її пізнання, яка є відповідною до цієї цілісності. Це не означає, що дана проблема-

тика перебуває в первісному стані, знаходиться поза дослідницькою увагою філософів, релігієзнавців, психологів тощо. Йдеться про те, що сучасний етап розвитку інформаційного суспільства актуалізував ці проблеми, вимагає розробки нових підходів до визначення місця та ролі релігії в духовному житті людей і, в такий спосіб, більш глибокого, методологічно обґрунтованого пізнання всіх релігійних феноменів. Хоча методологічна проблема цілісності та системності не виходила на перший план у релігієзнавчій науці XIX і першій половині XX ст., але вона вже окреслювалася на початковому етапі становлення релігієзнавства в межах європейської цивілізації. Так, у праці «Ілюстрована історія релігій», виданій під редакцією одного з фундаторів релігієзнавства, професора теології Д.П.Шантепі, розглядаються праці з історії та філософії релігії, що вийшли друком у 70-80-х роках XIX століття й які були вагомим внеском у створення науки про релігію. У вступі до «Ілюстрованої історії релігій» Д.П.Шантепі виділяє філософію, позначивши у такий спосіб методологічну основу пізнання релігії та її значення. Достатньо близькою до розуміння завдань релігієзнавства у його викладі є позиція його сучасника, нідерландського теолога-релігієзнавця К. Тіле. Слід зазначити, що останній був не тільки відомим істориком релігії, але й першим методологом-релігієзнавцем. У головній праці «Основні принципи науки про релігію» К.Тіле, фактично першим в історії релігієзнавства, обґрунтував та запропонував вирішення багатьох проблем цієї науки – предмету релігієзнавства, мети та його завдань, значення філософії як методологічної основи нової науки, що забезпечує сутнісне дослідження релігії.

Необхідно також відмітити значний вплив на розвиток релігієзнавства ідей французького історика релігії Е.Ренана. Його дослідницький інтерес не обмежувався тільки історією християнства, але він ретельно аналізував й інші релігії. Е.Ренан вважав, що методологічна позиція вченого-релігієзнавця щільно пов'язана з його власним світоглядом. Окрім того, він обґрунтував положення, що релігія є динамічним утворенням, вона постійно змінюється, як постійно змінюється й сама людина.

Особливе місце у становленні релігієзнавства як науки посідає видатний лінгвіст XIX століття Фрідріх Макс Мюллер. На думку дослідника, народи створюють релігію і мову. Для нас особливо важливою є ідея М.Мюллера, що релігія є це величною духовною силою, що заслуговує на найвищу повагу. Але повага до релігії повинна поєднуватися з невпинним

і безкомпромісним прагненням до істини в процесі наукового дослідження її основи та сутності. Видатною заслугою М.Мюллера є затвердження у релігієзнавстві порівняльного методу, а також спроба наукової класифікації релігій світу [2, с.14 – 15; 51 – 53].

Наступний етап у розвитку релігієзнавства пов'язаний із творчістю таких відомих філософів, як М.Вебер, М.Гайдеггер, Е.Гуссерль, Е.Дюркгайм, Е.Жильсон, В.Зомбарт, Ж.Марітен, П.Сорокін, З.Фройд, Е.Фромм, К.-Г.Юнг.

У другій половині ХХ століття доба суб'єктивно-феноменологічного підходу до розвитку релігієзнавчої науки почала змінюватися актуалізацією методологічного підходу. Початок цьому процесу поклав Конгрес Міжнародної асоціації історії релігій (м.Марбург, 1960 р.). На цьому Конгресі були виділені методологічні проблеми дослідження релігії, які пізніше обговорювалися на регіональних конференціях (м.Турку, 1973 р.; м.Варшава, 1979 р. та ін.). Водночас посилюється дослідницький інтерес до філософії релігії, взаємовідносин між релігією і наукою, причому багато праць характеризуються не протиставленням науки і релігії, а їхніми взаємовідносинами у теоретико-методологічній площині. У цьому плані, слід відмітити праці американського вченого Й.Барбура, його колеги з Оксфорду Дж.Г.Брука, канадського дослідника М.Рьюза, російського богослова й історика релігії прот. О.Меня.

Методологічні проблеми релігієзнавства розроблялися такими відомими зарубіжними дослідниками, як Є.Арінін, О.Забіяко, Ю.Кімелюв, О.Красніков, Л.Мітрохін, М.Шахновіч, М.Шахов, В.Шохін, І.Яблоков та ін.

Метою статті є окреслення методологічних засад дослідження специфіки процесів пізнання релігії як складного цілісно-сислового системного явища культури, яке значно впливає на головні сфери життя людини і соціуму. Окрім того, важливою є побудова теоретико-методологічної моделі сучасного релігієзнавства, що обґрунтовує його предметність, системний характер, функціональну цілісність, повноцінність і суверенність.

Основна частина

Побудова системно-цілісної, теоретико-методологічної моделі пізнання є головним завданням всілякої науки. Релігієзнавство не є виключенням, а особливо актуальним це завдання постає в просторі інформаційного суспільства.

Пізнання будь-якого об'єкта розпочинається з вироблення поняття про нього. Зрозуміло, що об'єктом дослідження релігієзнавства є релігія, яку ми розуміємо як складну, цілісну, унікальну систему різноманітних феноменів (явищ) й епіфеноменів (проявів) у всіх головних сферах життя, діяльності людини і суспільства. Слід підкреслити, що феномени релігії є її первинними якістьями, а епіфеномени – вторинними. На нашу думку, в якості нового підходу слід виділити звернення до діалектики взаємопов'язаності предмета і об'єкта релігієзнавства. Під предметом релігієзнавства ми розуміємо той склад системоутворюючих елементів, який і репрезентує релігію як цілісний феномен. До цього необхідно віднести уявлення про Бога, Святе Письмо,

Святі Перекази, релігійний культ, церкву, релігійну віру, віруючу людину з її досвідом. Усі ці ознаки належать до внутрішніх, системоутворюючих елементів. Окреслене коло є світом релігійних феноменів або системоутворюючих елементів, що репрезентують власне релігію. Що стосується зовнішнього кола, то воно репрезентовано епіфеноменами, до яких належать релігійні прояви в історичній, соціальной, політичній, економічній, психологічній та інших сферах суспільного життя. Вони проявляються в різноманітних функціях, що виконує релігія: духовній, моральнісній, світоглядній, комунікативній, культурологічній і т.д.

Окрім того, релігія через культ, освіту, свої інституції та масові комунікації активно впливає на формування релігійної свідомості у певної частини членів спільноти. Ефективність функціонування релігійної системи досягається завдяки двом основним факторам: високій якості функціонування системоутворюючих елементів (внутрішнього кола), що обумовлює ефективність впливів на зовнішнє середовище через вищевказані прояви (епіфеномени) та рівню здатності цього середовища позитивно сприймати ці впливи. Якщо внутрішнє коло релігії символізується церквою, то зовнішнє – державою. Якщо держава не може досить ефективно впливати на функціонування елементів внутрішнього кола, то на зовнішні прояви релігійних феноменів вона може впливати через правові методи та за їхньою допомогою дозувати впливи цього феномену на суспільство.

Об'єкт релігії містить у собі як предмет, так і цілу систему всіляких проявів (епіфеноменів) предмета в різноманітних сферах буття, свідомості людини. Будь-яка система має свій системоутворюючий елемент, без якого вона функціонувати не може. В релігії таким елементом виступає Бог. Якщо видалити Бога з предмета пізнання, то тоді знищується предмет і його пізнання втрачає сенс. Бог у релігії є таємницею, Бог у релігієзнавстві – це «ідея Бога», яка, фактично, завжди пов'язана з моральною основою та уявленнями про Нього, що були вироблені людством упродовж тисячоліть. Так, наприклад, на думку фундатора німецької класичної філософії І.Канта, в кожній людині від початку існують основи моральнісної поведінки, моральнісних думок і вчинків, тобто, йдеться про те, що в людях, як істотах, що наділені практичним розумом, присутній той моральнісний дух, який продемонстрував Ісус Христос і людство має достатній потенціал для того, щоб у своєму історичному русі поступово наближатися до моральнісного ідеалу.

Такою є інтерпретація образу Христа і поняття «Бог» загалом, як суто морального символу, який може втілитися у дійсність тільки завдяки діяльності людства, яке орієнтовано на практичний розум. З позицій практичного розуму всі Божественні якості є в людстві, Боже Царство люди можуть створити на Землі й воно є моральнісним ідеалом. Тільки коли ми співвідносимо усі добрі, моральні потенції людства з ідеєю Бога, ми можемо цю ідею уявити та прояснити для себе. Якщо ж розмірковувати про Бога у відриві від практичного сенсу, тоді, на думку І.Канта, ми приписуємо невідомому об'єкту людські якості на загал – як моральні, так і аморальні, і в такий спосіб

допомагаємо вкоріненню моральної зневіри і ницості. Отже, єдиною можливою інтерпретацією Бога є визнання Його символом ідеальних моральних взаємовідносин, тобто символом людства у всій його моральній досконалості та повноті. Слід зазначити, що такий смисл поняття «Бог» у І.Канта є достатньо завуальованим і для того, щоб його виявити, необхідно зробити текстологічний аналіз, але це пояснюється стилістичною особливістю багатьох творів мислителя з філософії релігії й практичної філософії загалом – іронією. Окрім того, така інтерпретація поняття «Бог» дозволяє показати нерозривний зв'язок філософії релігії, філософії історії й філософії моралі у працях І.Канта.

Якщо ми зберігаємо в якості ідеї та уявлення, ми, отже, зберігаємо сутнісну основу предмета релігієзнавства. На нашу думку, саме таким є новий підхід до розуміння поняття «Божественного» та його пізнання.

Релігія як предмет наукового пізнання – явище складне, багатокомпонентне та поліфункціональне й тому може аналізуватися з різних точок зору, залежно від цілей і завдань. Предметом наукового дослідження може бути будь-який із релігійних феноменів, що проявляються в духовній, моральній, соціальній, психологічній, політичній або правничій сфері людини і соціуму. Але синтезоване, систематизоване і цілісне знання про релігію надає саме релігієзнавство. Релігієзнавство здатне якісно та всебічно виконати це завдання тільки тоді, коли воно спирається на теоретико-методологічну базу наукового пізнання, а не на тимчасові, модні філософські, історичні, психологічні та інші вчення, що спроможні осмислити лише один бік вчення про релігію. Воно зароджується в результаті глибинного, сутнісного проникнення науки в таємниці та смисли релігії, хоча деякі з цих таємниць і смислів виходять поза межі наукового пізнання. Недоступність для наукового пізнання деяких втаємничених релігійних істин, що не верифікуються, в жодний спосіб не применшує значущість релігієзнавства як науки про релігію. Релігієзнавство залишається єдиною світською науковою дисципліною, яка не мозаїчно (соціологічно, історично, психологічно і т.д.), а комплексно, системно і цілісно, теоретично і методологічно обґрунтовано пізнає релігію. І хоча релігієзнавство не може проникнути до «святої святих» релігії, але розгляд релігії «з боку», «осторонь» дозволяє побачити та виявити ті факти та прояви релігійного феномену, які не були помічені або не могли бути помічені теологією.

Як зазначалося вище, релігія виступає як комплексна, цілісна система, тому обґрунтованим є і використання комплексно-цілісного наукового підходу до її розкриття. Такий підхід зобов'язує релігієзнавство не тільки до систематизації наукового знання про релігію, але й до конвенціоналізації, вияву різнобічності та розмаїття, предметності й об'єктивності. На нашу думку, особливе місце посідає проблема цілісного наукового знання про релігію. Саме цілісність обумовлює стійкість та життєздатність будь-якої системи. І тут виникає проблема критерію цілісності системи й таким критерієм у

релігієзнавчому знанні, на нашу думку, виступає його духовна складова.

Однією із найсерйозних проблем, що негативно впливають на розвиток теорії й особливо методології релігієзнавства, є проблема його ідеологізації. Релігієзнавство завжди перебувало й перебуває під постійним ідеологічним притиском. Джерела його ідеологізації слід шукати не в філософії, а в релігійній політиці й ідеології того чи іншого суспільства.

Релігієзнавство є комплексною наукою, воно містить у собі історичне, антропологічне, соціологічне, етнографічне, психологічне та ін. знання про релігію. Але жодне з них не є для релігієзнавства визначальним, системоутворюючим. Релігієзнавство не є історичною, соціологічною або психологічною наукою. Воно є філософською наукою і тому філософія релігії є теоретико-методологічною основою релігієзнавства – стрижнем його змісту і структури.

Розробленість теорії релігії залежить від її онтологічного ґрунту, тобто від того, які елементи буття включені в поняття «релігії» та утворюють її структуру, як і за рахунок чого ця структура систематизується, тобто постає системою. Системою прийнято вважати певну множинність однорідних елементів, що взаємодіють між собою та утворюють цілісність, якості якої не зводяться до якостей елементів, що її складають. Система характеризується наявністю певних ознак: комплексом однорідних елементів, певною структурою цих елементів, цілісністю структури, її ієрархією, наявністю системоутворюючих елементів зі стійкістю внутрішніх зв'язків. Системи можуть розрізнятися за рівнем їхньої стійкості, життєздатності, конкурентоздатності із зовнішнім середовищем. Найбільш високими за рівнем є ті системи, в яких існує складна ієрархічна організація, чіткість зовнішнього і внутрішнього функціонування, здатність змінювати свої стани (саморегуляція), збереження якісної визначеності, якісних ознак і динаміка її існування. Релігія – належить до того рівня систем, що забезпечує їй набагато більшу ефективність, ніж у політичних, правничих або економічних та інших системах, що функціонують у суспільстві. Цілісність є таємницею системи й «доки ця таємниця не розкрита, об'єкт залишається в нашому уявленні хаотичним конгломератом елементів, що виявлені в ньому» [1, с.13].

Ідея цілісності зародилася в «сивій старовині», але особливого значення вона набула в теорії систем. Вже в Античності мислителі виявили пріоритет цілого над частиною, що має свій вираз у тому, що ціле виявляє певне зростання якостей та функцій порівняно з частинами, що входять до нього. Сьогоднішня парадигма сприйняття світу – це «цілісність світу» замість «повноти світу». На думку відомого російського дослідника М.С.Кагана, принцип цілісності працює не тільки в матеріальних, але й у духовних системах: «Духовні процеси і стани не мають таких висвітлених і відносно автономних частин (підсистем і елементів), які є у матеріальних об'єктів» [1, с.136].

Висновки

Релігія є системою перш за все духовною і таємниця цілісності виявляється в ній через духовний

початок. Духовність як така постає в релігії й критерієм цілісності. Розгляд релігії в якості цілісної системи дозволяє більш глибоко і ефективно вирішувати теоретичні та методологічні проблеми сучасного релігієзнавства.

Список літератури

1. Каган, М.С. Проблемы методологии. /М.С. Каган. – Избранные труды в VII томах. – Т. 1. – Санкт-Петербург: ИД «Петрополис», 2006. – 356 с.

2. Мюллер, М. Введение в науку о религии: Четыре лекции, прочитанные в Лондонском Королевском институте в феврале-марте 1870 г./М. Мюллер. – М.: Университетская книга, 2002. – С. 14 – 15; 51 – 53.

3. Otto, R. Das Heilige. Uber das Irrationale in der Idee des Gottlichen und sein Verhaltnis zum Rationalen /R.Otto. – Bremen: Nachdruck, 2004. – P.150 – 301.

Л. Конотоп

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В ПРОСТРАНСТВЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена анализу теоретико-методологических проблем современной религиоведческой науки. Рассматриваются такие проблемы, как становление религиоведения, соотношение предмета и объекта и др. Сделан вывод, что религиоведение является комплексной наукой, оно включает в себя историческое, антропологическое, социологическое, этнографическое, психологическое и др. знания о религии.

Ключевые слова: философия, методология, теория, религия, религиоведение, предмет, объект, сущность, феномен, эпифеномен, познания, наука

L. Konotop

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF RELIGIOUS STUDIES IN SPACE INFORMATION SOCIETY

The article analyzes the theoretical and methodological problems of modern religion. We consider such issues as religious formation, the ratio of subject and object and others. The conclusion is that religion is a complex science, it includes historical, anthropological, sociological, ethnographic, psychological, and others knowledge about religion.

Keywords: philosophy, methodology, theory, religion, religious, subject, object, essence, phenomenon, an epiphenomenon, knowledge, science

УДК 1(03)

В.И. Оноприенко

ГУСТАВ ШПЕТ: ВКЛАД В ФИЛОСОФИЮ, ЭТНОПСИХОЛОГИЮ, МЕТОДОЛОГИЮ ГУМАНИТАРИСТИКИ

Институт научно-технического потенциала и истории науки
им. Г.М. Доброва НАН Украины

Аннотация. Рассмотрены некоторые идеи и концепции из обширного наследия трагически погибшего российского философа Г.Г. Шпета (1879-1937).

Ключевые слова: герменевтика, феноменология, этнопсихология, философия истории, философия искусства, гуманитарные науки.

Введение

Густав Густавович Шпет (26 марта [7 апреля] 1879, Киев — 16 ноября 1937, Томск) — русский философ, психолог, теоретик искусства, переводчик философской и художественной литературы (знал 17 языков). Действительный член (1921) и вице-президент (1927—1929) Российской академии художеств.

Родился в Киеве как внебрачный ребёнок офицера австро-венгерской армии, словацкого графа по фамилии Кошиц и Марцелины Иосифовны Шпет из обедневшей польской дворянской семьи. В 1898 г. Густав Шпет окончил 2-ю киевскую гимназию и поступил в Киевский университет св. Владимира на физико-математический факультет. За участие в революционном студенческом движении он был исключён из университета и выслан из Киева.

В 1901 г., вернувшись после высылки, он снова поступил в университет, теперь на историко-филологический факультет, который закончил с дипломом 2-й степени в 1905 г. Его учителя в университете — выдающиеся профессора Е.Н. Трубецкой и Г.И. Челпанов, энтузиасты формировавшейся в то время объективной, экспериментальной психологии. После окончания университета Шпет два года работал учителем в частных гимназиях Киева.

Вслед за Челпановым Шпет в 1907 г. переехал в Москву, где читал лекции в Народном университете Шанявского, Высших женских курсах, Педагогическом институте. Ездил в Сорбонну, Эдинбург. В 1910 г. получил звание приват-доцента. В 1912—1913 годах стажировался в Гёттингенском университете. Слушал лекции Гуссерля по феноменологии. Результатом стажировки стала работа Шпета «Явление и смысл» [1], в которой представлена интерпретация гуссерлевских «Идей к чистой феноменологии и феноменологической философии». Диссертация Шпета «История как проблема логики» была защищена в Московском университете в 1916 г. В этом же году он был избран профессором Высших женских курсов и приват-доцентом Московского университета.

Расширяется и круг его научных интересов, что впоследствии привело к повороту от экспериментальной психологии, которой он начал заниматься в Киеве под влиянием Челпанова, к философии, эстетике, лингвистике. В 1918—1921 годах Шпет — профессор историко-филологического факультета Московского университета; читал лекции по логике и педагогике, в 1921 г. возглавил созданный при факультете общественных наук 1-го Московского университета Институт научной философии.